

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2017, Yıl:5, Sayı:9*

Geliş Tarihi: 04.02.2017

Kabul Tarihi: 25.03.2017

Sayfa:144-164

ISSN: 2147-8872

ÂŞIK VEYSEL'İN ŞİİRLERİNDE ÖRTMECE İFADELER/GÜZEL ADLANDIRMALAR

Fatma Ateş*

Özet

İnsanoğlu, hayatın her döneminde doğrudan söylediğinde problem oluşturacak ayıp, kaba, korku ifadelerinin yerine daha güzel ve kapatıcı kelimeler kullanmıştır. Bu durum hem insan psikolojisi üzerinde olumlu etkiler gösterirken hem de karşıdaki insanla olan olumlu diyalogu destekler niteliktedir. Dil, bir toplumun tarihini, inancını yansıtan en önemli unsurlardan biridir. Bu bağlamda dili onu konuşanlardan ayrı olarak değerlendirmemek gerekir. Bu nedenle toplumda yazılı olmayan ifadeler dile farklı şekiller vermiştir. Bu şekillerle dil, zengin bir çeşitlilik oluşturarak kendi içerisinde farklı armoniler sunmuştur. Bu armoni içerisinde örtmece ve tabu unsurları geniş bir yer tutmaktadır. Birbiri arasında derin bağlar olan tabu ve örtmeceler genel olarak beraber kullanılmaktadır. Tabu, olağanüstü, korkunç, yasak aynı zamanda gizemli olan her şeydir ifadesinden hareketle tabu olan ifadelerin kullanılmasından kaçınma, zamanla örtmece unsurların ortaya çıkmasına neden olmuştur diyebiliriz. Örtmece ise toplum içerisinde doğrudan doğruya adının söylenmesi kötü, kaba, ayıp ve uğursuz sayılan kelimelerin daha uygun bir söyleyişle anlatıma akıcılık kazandırılmasıdır. Tabu ve örtmece kelimeler konusunda derin çalışmalar yapılmış olsa da bu makalede başka bir tür olan şiirde (Âşık Veysel'in şiirlerinde) örtmece unsurlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Örtmece, güzel adlandırma, tabu, Âşık Veysel, şiir.

THE EUPHEMIST EXPRESSIONS AND GOOD DENOTATIONS IN THE ÂŞIK VEYSEL'S POEMS

Abstract

Human beings have already used more beautiful and closed words rather than shame, rude, horror expressions that were creating a problem when it said directly. This situation shows that positive effects over the people's physiology and its effects to dialogues positively. The language is one of the most important factors which are reflections of religion and society's history. In this context, the language shouldn't be dissociated from vernaculars. So, in the society, unwritten expressions are given different shapes to language. With these shapes, the language presents different harmonies by creating a rich variety. In this harmony, euphemism and taboo expressions have an extensive place. The taboo and expressions have deep connections with each other and they generally use with together. It can be said that the taboo is everything which has extraordinary, horror, forbidden and at the same time it is mysterious. From this fact, the taboo isn't used so it caused to euphemism's appearing. On the other hand, Euphemism is adding fluent telling by using more suitable words than bad, rude, shame and ominous words. although it has been deeply studied about taboo and euphemistic words, in this essay, euphemistic expressions will be analyzed in the poem that is being a different type (Âşık Veysel's poems).

Keywords: Euphemism, Good Denotations, Taboo, Âşık Veysel, Poem.

Giriş

Birçok toplumun kültüründe bazı durumlarda söylenmesi uygun olmayan çirkin, kaba hatta utanılacak ifadeler yer alır. Bu ifadelerin yerine daha güzel ve uygun olan kelime seçilerek kullanılmasında Türkçede "örtmece" kavramı kullanılmaktadır. Örtmece unsurlar insan üzerinde derin etkiler bırakan korku, endişe, uğursuz sayma, kötü izlenim gibi duyguların sözler vasıtasıyla etkilemesinin önüne geçme stratejisidir. Bu bağlamda örtmecenin öncelikle ne olduğu konusunu ifade etmekte fayda vardır.

Gerek mensur gerekse manzum eserlerde sıkça gördüğümüz örtmece unsurlar, hemen hemen her dilde yer almaktadır. İngilizce "euphemism", Almanca "euphemismus", Rusça "evfemizm", Fransızca "euphemisme" Arapça "taltif el-kelam"/"tevirye" ifadeleriyle karşılanırken Türkiye Türkçesinde örtmece/güzel adlandırma/hüsnü tabir/ edebi kelimeler gibi isimlerle karşılanır.

Türk lehçelerinde Örtmece sözler Yakutlarda *harıstan atar til* ya da *harıstır til*, Altaylılarda, *bay söz* ya da *baylagan söster*, Kazaklarda *tan tıym til*, *at tergew*, Kırgızlarda *tergöö* (fiil. Terge: -kadınlar hakkında- bir kelime yerine başkasını kullanmak) sözleriyle karşılanır (Güngör 2006: 71; Arık 2010: 2). Hakaslarda *çayıt*- fiili ve bu fiilden türemiş *çayıdıs* sözü "örtmece, kinaye" anlamında kullanılır (Killi 2006: 53). Türkçe Sözlük'te "Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle

daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam” (TDK 2011: 1860). Oxford İngilizce-Türkçe Sözlükte euphemism yani örtmecenin tanımı: “Edebi kelam, söylenmesi kaba, çirkin ya da sakıncalı görülen nesnelere kavramların, başka sözcüklerle daha uygun biçimde anlatılmasıdır” (Oxford 1990: 572). Philip Howard’a göre, örtmece, uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır (Demirci 2008: 22; Howard 1985: 101). Fromkin ve Rodman’ın tanımına göre örtmece, korku veren ve hoş olmayan konulardan kaçınmak için kullanılan veya tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime gruplarıdır (Fromkin, Rodman 1993: 304). Ahmet Güngör’e göre “Din ve ahlak kurallarından farklı olarak güzel adlandırmalar, belli bir kurala bağlı olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkan yasaklardır. Yasak olmaları için akla uygun bir neden gerektirmez (Güngör 2006: 73).

Bu konuda yapılmış çalışmalar içinde en kapsamlı tanımı yapan Doğan Aksan ise güzel adlandırmayı/örtmeceyi “Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değişme olayı” (Aksan 1998: 98) olarak tanımlar. Bu tanımdan da anlıyoruz ki Aksan, güzel adlandırma ile örtmeceyi eş anlamlı kelimeler olarak kabul etmektedir. Bazı araştırmacılar örtmecenin sadece olumlu konularda değil olumsuz konu ve kelimeler için de olabileceğini savunmuşlardır. Bu araştırmacılar Kerim Demirci’ye göre kötü adlandırma da örtmece bir sözdür (Demirci 2008: 29).

Tanımlar ne kadar farklı olursa olsun aralarındaki ortak nokta, örtmecenin tanımında da yer aldığı üzere kötü olarak algılanan kelimelerin başka bir kelime ile değiştirip yeni bir kelime getirme ya da farklı bir tarzda söylenmesinin söz konusu olmasıdır. “Yani örtmece, anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır. Bu duruma bir tür üslupsal söyleyiş tarzı demek yanlış olmasa gerektir. Örtmece de kelimeler üzerinde yapılan yapısal veya sessel değişiklikler genel olarak zihinde algılama yapısını daha yumuşak ifadelerle uyararak durumun, kavramın, nesnenin veya olayın kabulünü kolaylaştırmaktadır” (Demirci 2008: 22). Daha net ifade ile örtmece diğer bir ifade ile “Güzel adlandırmalarda amaç anlaşılmasın değildir. Herhangi bir kavram veya olay bilinen isminden farklı bir isimle anılırken, aralarındaki çeşitli çağrışımlardan dolayı okuyan veya dinleyen asıl maksadı anlamasına özen gösterilir (Üstüner 2009: 168).

Bu konuda derin araştırmalar yapmış olan Gülmira Ospanova ise örtmecenin illaki olumlu bir konuda örtmece olmayacağını olumsuzlaşan kavram ve kelimelerde de olabileceğini dile getirmiştir. “Örtmecenin kavramsal anlamı, her ne kadar olumsuz bir durumu olumlu bir kelime veya sözle ifade edilmesi olsa da bazen olumlu bir olgunun olumsuzlaşarak verilmesi de olabilir. Bu durumda birinci örtmece güzel adlandırma (euphemizm) olurken, ikinci durumda ortaya çıkan örtmece kötü adlandırma (dysphemizm) olmaktadır (Karabulut, Ospanova 2013: 130; Karçığa 2016: 304).

Gerçek adı söylenmek istenmeyen kelimelerin yerine daha kabul edilir söz ve sözcüklerin kullanımı olan örtmecelerin genel olarak oluşumunu tabuların oluşumuna bağlayabiliriz. Tabu, Freud’a göre “olağanüstü kutsal, aynı zamanda yasak, korkunç, tehlikeli,

kirli ve gizemli olan her şeydir (Freud 1998: 13). Menşei ve nedeni belli olmayan yasaklar olarak tanımlanan tabular genel olarak örtmecelerin oluşumuna öncülük ederler. Tabu olan, adının bile söylenmesi yasak olan nesne ve unsurlar ifade edilirken devreye örtmeceler girmektedir. Bu bağlamda tabuları oluşturan psikolojik oluşumlar Ullmann'a göre üç başlık altında şu şekildedir.

1. Korkuyla ilgili tabular (Tanrı, peygamber, cin vb. gibi dinî konularla veya boş inançlarla ilgili korkular);
2. Üzüntüye sebep olan kavramlarla ilgili tabular (hastalık ve ölüm konuları);
3. Ayıp sayılan kavramlarla ilgili tabular (cinsellik, vücut organları, işlevleri ve tuvalet terimleri) (Bilginer 2001: 441)

Tabular ve örtmeceler bir madalyonun iki yüzü olarak görülmektedir. Tabuların varlığı insanları kaçınmaya zorladığından örtmece kelimeler ve ifadeler dilde kullanılmaya başlamaktadır. Bundan dolayı kötü olarak karşılanan durumlardan bahsetmek zorunda kaldığımızda onu en zararsız kelimelerle ifade yoluna gideriz. Buna bir tür sansürlere de denebilir (Demirci 2008: 23; Türkmen 2009: 132). Şişman yerine balık etli, domuz yerine kötü hayvan, böcü gibi ifadeler kullanılması.

Yukarıda detaylı olarak bahsettiğimiz örtmece kavramının Âşık Veysel'in şiirlerinde de yer aldığı tespit edilmiştir. 20. yüzyılın önemli şairlerinden olan Âşık Veysel geleneksel şiir anlayışından yola çıkarak kendine özgü şiirler yazmıştır. Bu şiirlerde ise çoğu kez soyut kavramlardan yola çıkarak somut kavramlara ulaşmıştır. Bu somutlaştırmada ise mümkün olduğunca kalıp sözler (dua, beddua, atasözü, deyim, örtmece) kullanmıştır. Veysel'in şiirlerinde yer alan örtmece unsurları Ullman'ın tasnifi esas alınarak incelenecektir:

1. Dinle İlgili Örtmeceler (Tanrı, peygamber, cin, peri)

Ölümden sonra tabu içerisinde en yaygın kullanılan konulardan biri de dindir. En eski çağlardan beri insanlar temel bir inanç kültürüne bağlanmıştır. Bu ister tek tanrı inancı ister tabiatüstü varlıklar isterse de tabiat olsun inanç kavramı kaçınılmaz olmuştur. Bu inanmada iyiliğin de kötülüğün de mutlak iradeden geldiği inancı hâkimdir. Bu inanç zamanla o kadar ilerlemiştir ki insanlar bu varlıkların isimlerini kimi zaman saygıdan kimi zaman da korkudan dolayı örtülü bir şekilde dile getirmişlerdir. Kelimelerin sihirsiz güçleri olduğuna inanan insanlar zamanla yeni kelime ve söyleyiş özellikleri göstermişlerdir. “Herhangi bir şeyin adı, onun ayrılmaz bir parçası olup o şeyi tanımlayan bir sembol veya işaret değildir. Tanrı'nın veya bir ilahın adını zikretmek, onun varlığını ispat etmek demektir. Dolayısıyla dinler tarihine bakıldığında, sözlencesel adların büyümeden kurtulmak için oluşturulan birçok yeni sözcükle dolu olduğu görülür (Ospanova 2015: 187).

Bu durumda insanlar, Allah'ın, Peygamberin, kutsal kitapların ve diğer doğaüstü varlıkların isimlerini doğrudan söylemek yerine daha güzel isimlerle yâd etmeyi tercih etmişlerdir. Ullmann'ın verdiği tasnifin aksine Veysel'in şiirlerinde bu varlıklar genel olarak yüceltme, saygı duyma ve hürmet etme hisleri ile yer almıştır.

Veysel, Allah'a olan sevgisini şiirlerinde sıkça dile getirir. Allah'ı çeşitli adlarıyla anar. Bunlardan bir tanesi de Arapça "efendi, sahip" anlamına gelen "Mevla" kelimesidir. "Leyla Mecnun" hikâyesine yapılan telmihten hareketle "Leyla'dan Mevla'ya" geçiş olarak da bilinen inanç serüvenini Veysel şu şekilde anlatır:

Coşar deli gönül misal-i derya
Mecnun'a sahrada göründü Leyla
Gördüğün güzellik hepisi Mevla
Sen var ben var bir tane Gaffar (Alptekin 2004: 230).

Şair, bir başka şiirinde Mevla kelimesini Mevlana ismi ile sesteş bir uyumla kullanır. Bu büyük kişinin de Allah'ın kulu olduğunu dile getiren Veysel şiirde genel olarak başışlanma beklemektedir.

Mevlânâ Mevlâ'nın kulu
Doğru hakka gider yolu
Deryâsı irahmet dolu
Kabul et Allah aşkına (Alptekin 2004: 148).

Tasavvufta sıkça Tanrı anlamında kullanılan Farsça "Canan" kelimesi Veysel'in şiirlerinde de geçmektedir. Her nesnede var olan kendini hissettiren Allah aynı zamanda bütün dünyayı da yaratandır. Veysel, Canan kelimesine ek olarak Allah'ın doksan dokuz isminden olan Gaffar ismini de aynı dörtlük içerisinde kullanmıştır. Şair, Yaratılıştan ölüme kadar bütün olaylara hükmedebilen Allah'ın büyüklüğünü tespih ederken Gaffar ismi ile de başışlanma beklemektedir.

Nesnede mevcut her cesedde can
Anın için dedik biz ona Canan
Evvel âhir odur onundur ferman
Sen var ben var bir tane Gaffar (Alptekin 2004: 230).

Tanrı kelimesi de Veysel'in bir şiirinde görülen bir başka örtmece kelimedir. Tanrı kelimesi "eski Türkçede "Tengri" şeklinde olup, "gözle görünen gök" ve "Allah" anlamları ifade eden bu kavram, ilk ve ilâhî başlangıcı bildirir. Âlemdeki her şey ona bağlıdır ve onun ayrılmaz bir parçasıdır (Beydili 2005: 535). Veysel bir şiirinde Allah yerine de kullanılan Tanrı kelimesini tercih etmiştir. Atatürk'ün ölümünden çok etkilenen Veysel yazdığı birçok şiirde bu hüznü dile getirmiştir.

Doğu batı cenup şimal
Aman Tanrı bu nasıl hâl
Atatürk'e erdi zeval
Memur mebusan ağladı (Alptekin 2004: 154).

Tanrı kelimesinin geçtiği başka bir şiir ise "Dalgın dalgın seyreyledim âlemi" isimli şiirdir. Bu şiirde Veysel gizli bir hikmet olarak resmini çizdiği büyük bir varlığı arar ve sorar. Bildiği halde bilmezlikten gelen şair, cevabı son dörtlükte kendisi vermektedir. Herkese gizlidir bu sırr-ı hikmet

Her nesnede vardır bir türlü ibret
Veysel'i söyletir bir büyük kuvvet
Söyleyen ne söyleten ne Tanrı ne? (Alptekin 2004: 195).

İnsanoğlu nefsi ile mücadele içerisinde. Bu mücadelede sabırlı olan, ilahi emirleri dinleyen kişi mutlaka Allah'a ulaşır. Allah'a ulaşmak isteyen kişi dünyanın mutlak bir sınav yeri olduğunu ve bütün insanların eşit olarak topraktan yaratıldığını bilmelidir. Veysel bu sorumluluğu bilmektedir. O nedenle sesinin ulaştığı her yere bu sorumlulukları anlatmaktadır.

Topraktandır cümle beden
Nefsini öldür ölmeden
Böyle emretmiş Yaradan
Sen kalemsin ben uç muyum (Alptekin 2004: 172)

Halkevlerini hem şiirlerinde hem de yaşadığı sürece günlük hayatında destekleyen Veysel, halk evlerini "Hak'ın evi" olarak yüceltir.

Doğru bakıp görene
Halkın evi Hakkın evi
Hüsnüniyet olanlara
Halkın evi Hakkın evi (Alptekin 2004: 163)

Hak kelimesinin geçtiği bir başka şiirde ise cömertliğin Hak tarafından bağışlandığı dile getirilmektedir.

Dileğin var ise iste Allah'tan
Almak için uzak gitme topraktan
Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan
Benim sadık yârim kara topraktır (Alptekin 2004: 247).

Hemen hemen her şiirinde tasavvufi terimlere değinen Veysel'in fazlaca işlediği konulardan biri de nefis sorgulamasıdır. Aşağıdaki şiirinde de yer aldığı üzere kendine nasihat eden Veysel, çalışıp gerçek yâre ulaşması gerektiğini vurgular.

Veysel ne ararsan kendinde ara
Nice varlık verilmiştir kullara
Çalışıp yaklaşan hakiki yâre
Geçirir gününü sadet içinde (Alptekin 2004: 192).

Allah'a âşık olan bir kimse sıkıntı yaşamaz. Ancak kin, öfke, senlik benlik kavgası güden kişi sıkıntı yaşadığı gibi bu kişinin hem kendine hem de topluma zararı olur. Bu sıkıntıdan kurtulmak için Veysel, hepimizin Rabbi Allah'tır, kavgayı, kızgınlığı bir kenara bırakalım der.

Allah birdir Peygamber Hak
Rabbül âlemindir mutlak
Senlik benlik nedir bırak
Söyleyim geldi sırası (Alptekin 2004: 158).

Veysel, bir başka şiirinde ise Allah'ın yaratma sanatı üzerinde tevekkül eder. Bir taraftan da Allah'ı bir mimar gibi resmeder.

Bu dünyayı kuran mimar
Ne hoş sağlam temel atmış
İnsanlığa ibret için
Kısım kısım kul yaratmış (Alptekin 2004: 184).

Veysel'in aynı zamanda şathiye özellikleri gösteren iki şiiri tespit edilmiştir. Bu şiirlerde "sen" kavramı ile Allah kastedilmiş ve "sen" kelimesi bir örtmece olarak kullanılmıştır.

Bu âlemi gören sensin
Yok gözünde perde senin
Haksıza yol veren sensin
Yok mu suçun burda senin

Yaratıcının vasıflarını sayan Veysel bir taraftan da Allah'ı eleştirmektedir.

Kâinatı sen yarattın
Her şeyi yoktan var ettin
Beni çıplak dışar'attın
Cömertliğin nerde senin

Dini kaynaklara göre Allah'ın doksan dokuz ismi bulunmaktadır. Veysel ise bu sayıyı artırarak bin bir sayısını zikreder.

Bin bir ismin bir cismin var
Oğlun, kızın ne hışmın var
Her bir irenkte resmin var
Nerde baksam orda sensin

İnsan zihni genel olarak sınırsız olan unsurları kavramakta zorlanmaktadır. Ahiret kavramı da bunlardan bir tanesidir. Veysel anlamlandıramadığı bu kavramı direk Allah'a sorar.

Türlü türlü dillerin var
Ne acayip hallerin var
Ne karanlık yolların var
Sırat köprün nerde senin

Aşağıdaki dörtlükte Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemeleri ile cennetten kovulmaları olayına telmih bulunmaktadır.

Âdemi sürdürün bakmadın
Cennet'te de bırakmadın
Şeytanı niçin yakmadın
Cehennemini var da senin

Veysel, son dörtlükte ise yukarıda bahsedilen bütün olayların bir sır olduğunu dile getirir. Bu konuda konuşmaması gerektiğini ayrıca bahsedilen konulara aklının ermeyeceğini söyler.

Veysel neden aklın ermez
Uzun kısa dilin durmaz
Eller tutmaz gözler görmez
Bu acayip sır da senin (Alptekin 2004: 179-180).

Âşık Veysel'in şathiye özelliği gösteren bir diğer şiiri ise "Emeklerim zay'eyledi sel benim" isimli şiirdir. Veysel bu şiirde "sen" kelimesi ile Allah'ı kastetmektedir. Gelen bir sel felaketi sonrasında malını mülkünü kaybeden Veysel, Allah'a küçük bir sitemlere duygularını şu şekilde dile getirir:

Sen bilirsin ülke senin el şenin
Veysel derler bu söyleyen kul senin
Emir senin yağmur senin yel senin
Emeklerim zay'eyledi sel benim (Alptekin 2004: 223).

Din bağlantılı Örtmeceler içerisinde Allah'tan sonra sevgi ve saygıya en çok layık görülen kişi Hz. Peygamber olmuştur. Veysel Peygamber'e olan sevgisini dile getirirken büyük bir hassasiyetle yüceltir. İsmi söylemekten büyük bir imtina göstere şair "Resülü Ekrem" ifadesi ile güzel bir örtmece kullanmıştır.

Nuşveranı Âdil nerede tahtı
Süleyman mührünü kime bıraktı
Resülü Ekrem'in kanunu haktı
Her ömrün sonunda bir feryat gördüm (Alptekin 2004: 227).

İslam inancına göre insanlığa Allah tarafından dört büyük kitap gönderilmiştir. Bu kitaplar Kur'an, İncil, Zebur ve Tevrat. Veysel aşağıdaki dörtlükte sadece ikisini söyledikten sonra diğerlerini örtmece ifade içerisinde (dört kitap) dile getirmiştir.

Kur'an'a bak İncil'e bak
Dört kitabın dördü de hak
Hâkir görüp ırk ayırmak
Hakikatte yüz karası (Alptekin 2004: 157)

2. Ölümle İlgili Örtmeceler (ölüm, hastalık)

"İnsan, hayvan ve bitki gibi canlı bireylerle beraber doku ve hücreler için hayatın, canlılığın tam ve kesin olarak sona ermesi; yaşama özgü niteliklerin kesin olarak yitmesi ve yıkıma uğraması; vefat; mevt; irtihal (Çağbayır 2007: 3692) gibi birçok tanımı yapılan ölüm diğer toplumlarda da benzer anlamlar ifade etmektedir. Ölüm ve ölümle ilgili kavramlar, ölümden sonraki belirsizlik insanları birbirinden ayırması ile soğuk ve istenmeyen bir eylem olarak kabul edilir. "Ümitleri solduran, insanı sevdiklerinden ayıran, geride kalanları sevgilisiz, yetim, öksüz bırakan, dünyayı karartan, derin üzüntülere sebep olan, müthiş acılar veren, matemlere gark eden şeydir. Bu bakışa göre ölüm, hayatın sevinçlerini, ümitlerini,

güzellik ve zevklerini yok eden bir zalimdir ve çaresiz kalınan korkunç bir sondur” (Yüksekkaya 2009: 32).

Doğrudan doğruya adının söylenmesinden çekinilen ya da kişileri üzen ölümün, kulağa hoş gelen daha olumlu kelimelerle ifade edilişi birçok toplumda yüzyıllardır başvurulan bir yöntemdir. Türk inanç ve kültüründe ölüm olgusunda, genel olarak kabul edilmiş tavrı hâkimdir. Kaçışı olmayan ölüm karşısında insanlar boyun eğmiş ve bu durumdan halk kültürü ürünlerinde de sıkça bahsetmişlerdir.

Örtmecenin en çok kullanıldığı başlık olan ölüm, Âşık Veysel’in şiirlerinde de geçmektedir. Hayat ve doğa karşısında insanın savunmasız olduğunu vurgulayan Veysel, kaçınılmaz yol olan ölüme durmaksızın yaklaşmasını farklı kelime ve armonilerle dile getirir. Bu armonide en çok geçen sözsel sanat ise örtmeceler olmuştur. Veysel, ölüm için şiirlerinde “menzil, beni ister sadık yârim, ecel geldi, erdi ecel, can bedenden ayrılacak, giderim, can kafesten ayrılacak, bir yol var ki giden gelmez, elveda, toprak olunca, harekete kimse mani olamaz...” gibi kelime ve kavramları kullanmıştır.

Ölüm, birçok kişi için bir yolculuktur. Veysel de ölümü iki kapılı bir hana benzettiği dünyadan geçiş yani yolculuk olarak kabul eder. Aşağıdaki şiirde artık ölüme yaklaştığını sadık yâr olan toprağın kendisini istediğini şu şekilde dile getirir:

İşte geldi sonbaharım
Beni ister sadık yârim
Heder oldu namus arım
Senin yolunda yolunda (Alptekin 2004: 145).

İnsanın bu dünyaya göz yumması ile bilinmeyen ve bir o kadar da merak edilen öteki âlem ya da ahiret denilen yer bir bakıma gidilecek en son yer olan menzildir. Ölüm ifadesi yerine sıkça geçen menzil kelimesi Veysel’de de ölümü hatırlatıcı güzel bir örtmece olarak geçmektedir.

Şaşar Veysel iş bu hâle
Gâh ağlaya gâhi güle
Yetişmek için menzile
Gidiyorum gündüz gece (Alptekin 2004: 152)

İnsanlar, çoğu kez bir kelimeyi söylemenin ya da akıldan geçirmenin bile korkunç olaylara yol açacağı endişesine kapılırlar. Ölüm kelimesi de bu olaylardan biridir. Bu sebeple ölüm yerine birçok farklı kelime kullanılmıştır. “Ecel geldi” ifadesi bunlardan en yaygın olanlardan bir tanesidir. Atatürk’ün ölümü üzerine yazdığı şiirde Veysel de bu kelimeyi telaffuz eder.

Ağlayalım Atatürk’e
Bütün dünya kan ağladı
Süleyman olmuştu mülke
Geldi ecel can ağladı (Alptekin 2004: 154)

Yine Atatürk için yazdığı bu şiirin devamındaki dörtlükte benzer bir anlam ifade eden “erdi zeval” ifadesi şu şekilde geçmektedir:

Doğu batı cenup şimal
Aman Tanrı bu nasıl hâl
Atatürk’e erdi zeval
Memur mebusan ağladı (Alptekin 2004: 154).

Atatürk’ün ölümünden çok etkilenen Veysel, bu ölümü şiirlerinde de gördüğümüz üzere büyük bir üzüntü ile yad etmiştir. Ölen kişi ne kadar büyük de olsa bu kaçışın mümkün olmadığını şair bu üzüntüyü dualarla dile getirir.

Atatürk’ün yattığı yer nur olsun
Memlekete hor bakanlar kör olsun
Çok çalışkan bu valimiz var olsun
Gün günden üstündür günü Sivas’ın (Alptekin 2004: 229).

İnsanın en temel korkularından bir olan ölüm, örtmece konusunun da en önemli konularından biridir. Ölüm bir son olarak kabul edilmesinden dolayı kabullenilmişlik Veysel’in şiirlerinde de yer almaktadır. Bu durum aşağıdaki şiirde “gidenler gelmez” ifadesinde olduğu gibidir.

Zannetme ağlayan gülmez
Arslan yatağı boş kalmaz
Yalnız gidenler gelmez
Her gelen insan ağladı (Alptekin 2004: 155).

Kızılırmak üzerine yazdığı bir şiirinde ise Veysel, Kızılırmak’ı kişileştirerek bir katil olarak görmektedir. “yedin” kelimesi ile ölümü kasteden Veysel, Kızılırmak’a da tepki göstermektedir.

Gelin yedin kızlar yedin
Nice ela gözler yedin
Seksen doksan yüzler yedin
Kızılırmak seni seni (Alptekin 2004: 161)

Yine aynı şiirin devamında da benzer bir kullanım vardır.

Gençler yersin koca yersin
Gündüz yersin gece yersin
Hâkim benden sormaz dersin
Kızılırmak seni seni (Alptekin 2004: 161)

Veysel şiirlerinde hayat ve tabiat karşısında savunmasız olduğunu her insan gibi bir gün kendisinin de öleceğini dile getirir. Bu dönüşü olmayan yolu ise bir kelimeye sığdırır : “giderim”.

İçimden gitmez kederim
Mihnet ile doldu derim

Dünya kalsın ben giderim

Bilet veren kara bahtım (Alptekin 2004: 170)

Ben giderim adım kalır

Dostlar beni hatırlasın

Düğün olur bayram olur

Dostlar beni hatırlasın

“Neler yaptı bana kader” isimli şiirde de Veysel gidenlerin gelmeyeceği ölüm yolunun bir sır olduğunu dile getirir.

Bu bir sır ki açıklanmaz

Diyen bilmez, bilen demez

Öyle bir yol giden gelmez

Uzar gider kara bahtım

İnsan er veya geç ölümü tadacaktır. İnsanın dünyaya gelmesiyle dünyaya göz yumması arasındaki zaman bir gün sona erecek, insana verilen dünyada yaşama süresi dolacaktır. Bu gerçeği bilen Veysel, birçok şiirinde “gitmek ifadesi ile ölümü hatırlatmıştır. “Dostlar beni hatırlasın” isimli şiirde “Veysel gider adı kalır” ifadesinde olduğu gibi ölüm konusu geçmektedir

Gün ikindi akşam olur

Gör ki başa neler gelir

Veysel gider adı kalır

Dostlar beni hatırlasın (Alptekin 2004: 177).

Maddi hayatın geçiciliği “yalan dünya” ve “fanilik” tabirleriyle dile getirilen ölümle insanoğlunun ölümlü oluşuna dikkat çekilir. Yine yukarıda geçtiği üzere aşağıdaki dörtlükte de “gidenlerin gelmediği yer” yani ölüm anlatılır.

Bu dünyaya gelen gülmez

Bir yol var ki giden gelmez

Bu hikmeti kimse bilmez

Ona sır demiş kapatmış (Alptekin 2004: 184).

“İnancımızın bir gereği olarak kabullendiğimiz ahiret, ruhun bu ölümle birlikte yeni bir yolculuğa başladığı düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Bunun sonrasında varılacak en güzel yer, cennettir (Törenek 2005: 130; Ospanova 2015: 183). Bu durumdan hareketle Veysel bu güzel diyara gitmek için hazırdır. Şiirde genel olarak bir sesleniş hâkimdir. Herkesle vedalaşan Veysel “Siz sağ olun biz selamet gidelim” diyerek ölüm öncesi vedalaşma örneği gösterir.

Kalktı deli gönül kısmet ayrıldı

Siz sağ olun biz selamet gidelim

Sılayı görmenin zamanı geldi

Siz sağ olun biz selamet gidelim (Alptekin 2004: 221).

Zamanı gelince her insan ölümü tadacaktır. Vaktin gelmesi karşısında ise insan, çaresizdir. Veysel de bu olaydan kaçışın ya da saklanmanın mümkün olmadığını bilmektedir. Veysel, aşağıdaki şiirde ölüm kelimesinin Arapça karşılığı olan “ecel” kelimesi kullanarak ölüm anını resmeden farklı bir ifade biçimi ortaya koymuştur.

Veysel söyler derdi çoktur

Ecel gelir ölüm haktır

Saklanmaya imkân yoktur

Ora bahtım bura bahtım (Alptekin 2004: 170)

“Ruhun kuş olarak tasavvur edilişi birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de görülen bir husustur (Aslan 2004: 39). Bu tasavvur Orhun abidelerinde de geçmektedir. “Bu abidelerde, kutsal sayılan ve yaratılış itibarıyla üstün görülen kişiler için öldü yerine “kergek boldı” veya “uçtı” denilmektedir (Aslan 2004: 39; Orkun 1994: 811). Buna benzer bir kullanım da Veysel’in aşağıdaki şiirlerinde görülmektedir. Hem “can kafeste durmaz uçar” ifadesinde hem de “can bedenden ayrılacak” ifadesinde canın bir kuş, bedeninin ise bir kafes olması güzel bir örtmece ile ölüme telmih edilmiştir.

Can kafeste durmaz uçar

Dünya bir han konan göçer

Ay dolanır yıllar geçer

Dostlar beni hatırlasın

Can bedenden ayrılacak

Tütmez baca yanmaz ocak

Selam olsun kucak kucak

Dostlar beni hatırlasın

Türk kültüründe ölüm ritüeliyle ilgili olarak toprak motifinin önemi büyüktür. Bu husus İslam anlayışıyla da örtüşünce topraktan gelen insanın toprağa döneceği gerçeğinden hareketle, Türkçenin ölüm ile ilgili söz varlığında toprak sözcüğü yoğun bir kullanıma sahip olmuştur. Ancak Veysel için toprak, sadık bir yâdir. “Kara toprak” şiirinde de bahsettiği üzere toprak, “dost dost diye arayıp sadık yar olarak bulduğu tek varlıktır. Tabiata âşık olan Veysel bilir ki toprak ölüm yolundaki en yakın unsurdur. Bu nedenle Veysel, şiirlerinde geçen toprağı, ölümü çağrıştıran bir kelime olarak sıkça kullanır.

Bütün kusurlarım toprak gizliyor

Merhem çalıp yaralarım düzlüyor

Kolun açmış yollarımı gözlüyor

Benim sadık yârim kara topraktır (Alptekin 2004: 247)

Her kim ki olursa bu sırta mazhar

Dünyaya bırakır ölmez bir eser

Gün gelir Veysel’i bağrına basar

Benim sadık yârim kara topraktır (Alptekin 2004: 247).

“Ölüm, İslam inancına göre bir yok oluş değildir. Allah ile gerçekleşecek büyük randevudur, diriliştir, şehadettir (Sezgin 1993: 27). Vadeler tamam olunca Tanrı’ya dönüş başlar. Bu randevu, alelade bir görüşme de değildir. Bu, Tanrı ile görüşme, sorgu gününün beklenmeye başlanmasıdır (Osanova 2015: 185). Tanrıya dönüş olarak gerçekleşecek bu süreç Veysel’in şiirinde de yer almaktadır. Veysel, tasavvufta geniş bir yer tutan devir nazariyesinde olduğu gibi topraktan gelip tekrar ona gideceğini “aslıma karışmak” ifadesi ile aşağıdaki şekilde dile getirir.

Aslıma karışıp toprak olunca
Çiçek olur mezarımı süslerim
Dağlar yeşil giyer bulutlar ağlar
Gökyüzünde dalgaları seslerim (Alptekin 2004: 225).

Yukarıdaki dörtlüğe benzer bir anlam aşağıdaki dörtlükte de geçmektedir. Ölüm sonrasının toprağa karışmakla başlayan bir süreç olduğunu Veysel şu şekilde belirtir:

Ne zaman toprakla birleşir cismim
Cümle mahlûk ile bir olur ismim
Ne hasudum kalır ne de bir hasmım
Eski düşmanlarım olur dostlarım (Alptekin 2004: 225).

Ölümün açık olarak kullanılmadığı birçok yerde daha farklı kavramlar tercih edilmektedir. Bunlardan biri de “konup göçmek” ifadesidir. Bu ifade dünyanın bir hana benzetilip konulup göçülmesi şeklindedir. Bu gidiş ise fani olan dünyadan gerçek âlem olan ahirete geçiştir.

Âlimler âlemi ölçer biçerler
Hanımı hasını eler seçerler
Bu dünya fanidir konar göçerler
Veysel der ki gel barışak küslerim (Alptekin 2004: 225).

Ölümün Türk kültüründe bir yolculuğa benzetildiğini yukarıda da söylemiştik. “Ölen kişinin alınıp götürülüşü ve insanların onu bir yere bırakıp dönüşü, ölenin kendi başına bir yolculuğa çıkması olarak düşünülmüştür” (Törenek 2005: 130-132). Bu yolculuk bazen bir tren bazen de gemi olarak somutlaştırılır. Buna benzer bir kullanım ise Veysel’in aşağıdaki şiirinde de geçmektedir. Kalkan gemi genel manada ölümü simgelerken bu kalkışa kimsenin müdahale edemeyeceğini de şu şekilde vurgular:

Veysel günler geçti yaş altmış oldu
Döküldü yaprağım güllerim soldu
Gemi yükün aldı gam ilen doldu
Harekete kimse mani olamaz (Alptekin 2004: 260).

Giden bu geminin ilk yolcusu olmadığını bilen Veysel “gidenleri görürüz” ifadesinde olduğu gibi bu yoldan kendisinin de geçeceğini şu şekilde dile getirir:

Dizildik katarı durmaz yürürüz

Akın edip gidenleri görürüz

Ya biz niçin seme sarhoş dururuz

Tembelin cebi boş karnı aç olur (Alptekin 2004: 250).

a. Diğer Ölüm Unsurları/Şekilleri (Şehitler)

Vatan ve milleti uğrunda Allah yolunda, dini, canı, malı, namus ve şerefi için ölenlere şehit denir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ: "Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyiniz, onlar ölü değil, diridirler, fakat siz (o yüksek hayatın) farkında değilsiniz." (Bakara, 154) (Koçyiğit 2006: 12) buyurmaktadır. Şehidin, Allah nezdinde diri olduğu ve sorgusuz bir şekilde cennete gireceğine inanılmaktadır. Müslümanları, düşmanlarına üstün kılan en mühim esaslardan biri de vatan uğruna ölmeyi bir şeref saymalarıdır. Bu nedenle de ölüme koşarak gitmektedirler.

Veysel de bu vatanın evladı olarak birçok şiirinde bu şehitleri dile getirerek yüceltmıştır. Ancak Veysel'i içten yaralayan bir olay vardır ki o da Dumlupınar denizaltısı şehitleri. Dumlupınar şehitleri başlığı ile yazdığı şiirde bu kınalı kuzuları anlatan Veysel, oldukça üzgündür. 4 Nisan 1953'te Çanakkale Naraburnu açıklarında Naboland adlı İsveç şilebi ile çarpışarak Çanakkale Boğazı'nın sularına gömülen Dumlupınar denizaltısında şehit olan 81 Türk Denizcisi tarihin sayfalarına adını yazdırmış; bu hazine olay da Türk Milleti'nin hafızasına şu sözlerle kazanmıştır: "Vatan sağ olsun!"

Memleket uğrunda can veren hasta

Vatan sağol demiş en son nefeste

Seksen bir kahraman aynı kafeste

Bir yolu çıkmadık dereye kaldı (Alptekin 2004: 197).

Bu vatan uğrunda canını veren

Karışmış sulara, olmamış gören

Aman deyip, Allah'ına yalvaran

İhtiyar babalar nerede kaldı (Alptekin 2004: 197).

"On dokuz mayısta parlayan zafer" isimli şiirinde Veysel, Atatürk'ün Samsun'a ayak başına telmih yapmaktadır. Atatürk'ün tek başına olmadığını "yanında binlerce kurbanlık ile" ifadesinde de geçtiği üzere şehit ya da şehit olacak kişileri örtmece ile dile getirmektedir.

Yürüdü cepheye el birliğiyle

İnançlı imanlı bir varlık ile

Yanında binlerce kurbanlık ile

Süpürdü düşmanı bastı dayağı (Alptekin 2004: 199).

Veysel bir başka şiirinde ise bu vatanın kolay kazanılmadığını dile getirir. Atalarımızın canları ile ödedikleri bu topraklarda onların sayesinde var olduğumuzu hatırlatır. Hudut boylarında can verip yatan bu kahramanları "şehit" ifadesi ile güzel bir örtmece unsur kullanır.

Her ferdin hakkı var, bizimdir vatan
 Babamız dedemiz döktüler al kan
Hudut boylarında can verip yatan
 Saygi'le anarız, şehit diyerek (Alptekin 2004: 210).

3. Cinsellikle İlgili Örtmeceler (organlar, işlevleri)

Cinsellik hemen hemen bütün toplumlarda tabu olarak kabul edilmiştir. İnsanlar, bu konular mevzu bahis olduğunda kelimeleri son derece dikkatle seçme eğilimi gösterirler. “Cinsel ilişki, cinsel organlar ve bunlara bağlı doğal vücut aktiviteleriyle ilgili kelimeler birçok kültürde tabu kelimelerinin en büyük bir bölümünü oluşturur (Fromkin, Rodman 1993: 303). Ayıp olarak kabul edilen kavramları ifade zorunluluğu ortaya çıktığında örtmecenin kullanımından istifade edilmektedir. “Örtmece/euphemizm sayesinde insanlar, kendilerini iğrendirecek veya rahatsız edecek şeyleri söylemeyi ve onlarla yaşamayı mümkün hale getirmişlerdir” (Arslan Erol 2002: 36). Böylelikle anlatılmak istenen konu, karşıdaki insanı kırmadan, incitmeden iletilmiş olmaktadır.

Cinsellik, açıkça bahsedilemeyen, mecbur kalındığında ifadelerin itinayla seçildiği, tabunun tabu olarak kendini en çok hissettirdiği konudur. Bu tabunun ortaya çıkışında ise birçok sebep vardır. Bunların başında toplumun bu tarz konuları dile getirmekten kaçınması gelmektedir. Cinsel ilişki toplumda açıkça yapılmaz ve bu durum toplumun diğer bireylerinden de gizlenir. Cinsel organların ya da cinselliğin dil boyutunda açık bir şekilde konuşulmasından kaçınılır. Böyle bir ortamda ise devreye örtmeceler girmektedir. Âşık Veysel'in şiirlerinde cinsellik içeren birçok kelime ve ifade yer almaktadır. Bu kelimeler daha olumlu ve pozitif kelimelerle yer değiştirerek güzel birer örtmeceye dönüşmüştür.

3.1. Cinsellik

İngilizce'de “özel, şahsi, mahrem” anlamlarında kullanılan “*privates*” kelimesi cinsel organ ya da cinsellikle ilgili birçok kavramı karşılayan kelimedir. Anadolu'da bu kavramlar “ayıp” kelimesi ile kapatılmaktadır. Âşık Veysel'in şiirlerinde ise bu kavramlar, daha kapalı ifadelerle belirtilir. “Yurt ürünleri” isimli şiirinde Veysel, “sarmak” ifadesi ile bir Gürcü güzelini arzulamaktadır:

Gâhi uslu gâhi deli
 Çirkinleri neylemeli
 Bulsam bir Gürcü güzeli
 Sarsam amma sarsam amma (Alptekin 2004: 147).

“Güzel seni sarmak için” isimli şiirde ise yine sarmak kelimesi ile aynı duygular dile getirilmektedir.

Söyletme garip Veysel'i
 Kâhi uslu kâhi deli
 Candan sevdiğim güzeli
 Tenha bulsan sarılman mı (Alptekin 2004: 157)

Parça-bütün ilişkisiyle gönül kelimesinde kendisini öne süren Veysel, “cılve” kelimesi ile yine cinselliği çağrıştırmaktadır.

Delisin gönül delisin
Güzellere cilvelisin
Bu işleri bilmelisin
Çiçek olsan derilmen mi (Alptekin 2004: 157)

Tasavvufta birçok tarikat eşliğinin girişinde yer alan “Edeb Ya Hû” kelime grubundaki “edeb”in genel olarak açılımı “eline, diline, beline hâkim ol” şeklindedir. El ile kastedilen, hırsızlık ya da haramdan uzak durmak; dil ile kastedilen, yalan, gıybet ve kötü sözden uzak durmak; bel ile kastedilen: zinadan uzak durmaktır. Tasavvufta görülen bel kavramı ile zannımızca Veysel’in şiirlerinde görülen bel kavramı aynıdır. Cinsel organ ya da üreme organı olarak bilinen ancak birçok edebi üründe “bel” kavramı ile ifade edilen yapı Veysel’in şiirlerinde şu şekilde geçmektedir:

Kişi ne çeker dilinden
Hem belinden hem elinden
Hayır şer emelinden
Hakikat bunun burası (Alptekin 2004: 158)

Halk arasında “gerdan” olarak geçen Farsça bu kelime, “döş”, “iman” olarak da adlandırılan yerdir. Bayanlar için güzellik unsuru olarak da kabul edilen bu yer cinsellik içeren cazibe alanıdır.

Yârin beyaz gerdanında
Türlü türlü haller gördüm
Sıralanmış her yanında
Yıldız gibi benler gördüm (Alptekin 2004: 175).

Bir kökte uzanmış sarmaşık gibi
Dökülmüş gerdana saçların güzel
Gözlerin ufukta bir ışık gibi
Kara bulut gibi kaşların güzel (Alptekin 2004: 211).

Başka bir şiirde ise gerdan yerine aynı anlama gelen “döş” kelimesi kullanılmaktadır.

Görünce derdimi artırdım kat kat
Can alıcı sanki bir cellat
Veysel’i kapından eyleme azat
Bana yastık olsun döşlerin güzel (Alptekin 2004: 211).

Yine başka bir şiirde (Salınıp Giderken Boyunu Gördüm) saçların döküldüğü baş ve omuz arasındaki yer olan gerdan ifadesi geçmektedir.

Taramış zülfünü dökmüş gerdana
Yel estikçe dalgalanır her yana
Dedim dilber çevir yüzün bak bana

Gözler yıldız al yanaklar ay mıydı (Alptekin 2004: 198).

Göğüs, “Vücudun boyunla karın arasında bulunan ve kalp, akciğer vb. organları içine alan bölümü, sine; bu vücudun ön tarafı” (TDK 2011: 956) şeklinde tanımlanmaktadır. Edebiyatta yer alan birçok benzetme unsuru arasında göğüs güle benzetilen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu benzetmede yer alan söylenmek istenmeyen kelime örtmece ifade olan gül ile karşılanmıştır. Kadın organı olarak geçen göğüs yine bir benzetme unsuru ile turunç ve nara benzetilmiştir. Bu benzetme unsurunun asıl sebebi ise göğüs kelimesinin kullanılmak istenmemesidir.

Koynundaki turunç mudur nar mıdır

Adın Huri midir Gülizar mıdır

Gözlerinden akan yağmurlar mıdır

On beş on altı mı yaşların güzel (Alptekin 2004: 211).

Kalbi, aşka ve sevgiye açık olan Veysel’in birçok şiirinde farklı güzellere olan meyil hissi yer almaktadır. Bu meyil gönül bağı ile olan sevgiye ek olarak bedenen kavuşmayı destekleyen de bir meyildir. Cinselliği çağrıştıran bu yakınlık aşağıda yer alan iki şiirde şu şekilde geçmektedir.

Hırsızlar çalardı at ile para

Şimdi çalışıyorlar uçak-tayyare

Bekâr kalsam dünür olsam dullara

İstenecek başlık var belli değil (Alptekin 2004: 212).

İlgıt ılgıt yeller eser seherde

Dost beni düşürdü onulmaz derde

Yar ile buluşsak bir تنها yerde

Duyarlar rakipler söz olur gider (Alptekin 2004: 240).

Öpmek, öpülmek gibi kavramlar da örtmece ile ilgili ifadeler arasında yer almaktadır. Veysel’in şiirlerinde “yesem dudu dillerini”, “Leblerinden emen kanar” ifadeleri yine sevgiliyi sarmak, sevgiliyle hemhal olmak anlamına gelen öpmek eylemi yer alır.

Tara turnam tellerini

Issız koma göllerini

Yesem dudu dillerini

Turnam senin sunam senin (Alptekin 2004: 181).

Gövel turnam gölde döner

Durmaz ismin dilde döner

Leblerinden emen kanar

Turnam senin sunam senin (Alptekin 2004: 181).

3.2. Vücut organları

Örtmeceler, doğumdan ölüme kadar hayatın her alanında varlığını korumuş önemli dil kalıplarıdır. Toplum bu kalıpların ne zaman ve nasıl söylemesi gerektiğini toplumsal yapı

içerisinde kendiliğinden belirler. Hangi varlıkları doğrudan hangi unsurları örtmece kavramı ile söyleyeceğine toplumla beraber genel kültür de belirleyici olmaktadır. Manevi varlıklardan, hastalıklara, çeşitli hayvan isimlerinden cinsellikle ilgili konulara kadar birçok konuda örtmecelere başvurulduğu görülür. Bu konulara ek olarak dinsel konularda da zararından korkulan varlıkların kandırılması, çağrılmasından kaçınılması da örtmecelerin alanına girmektedir. Örtmecelerin yaygın olarak kullanıldığı bir başlık da hastalık isimleri olmuştur. Bu hastalıklara bedenen bir uzvun eksik ya da arızalı olması durumunu da ekleyebiliriz.

İnsanlar, hastalıkların isimlerini sosyal yaşamda söylemekten çekinir. Bu hastalıklar toplum tarafından ayıp karşılanan organlarla ilgili olabileceği gibi tedavisi uzun süren ya da çözümü olmayan hastalıklar olabileceğinden isimlendirmeler güzel adlandırma yoluyla verilir (Adıyaman 2015: 102)

Veysel'in şiirlerinde hastalık isimleri arasında aklını kaybetme ve körlük geçmektedir. Gözlerinin kör olması yani göremeyişine dair örtmeceler tespit edilmiştir. Dört yerde tespit ettiğimiz bu örtmeceden anladığımız şudur: Veysel gözlerini kaybedişine çok üzülmüş bunu da şiirlerine taşımıştır. Yedi yaşında çiçek hastalığına yakalanan Veysel, sağ gözünü kaybederken sol gözünü ise sarı öküzün boynuz darbesi ile kaybetmiştir (Alptekin 2004: 19; Oğuzcan 1972: I).

Gözlerini kaybedişini saz ile unutmaya çalışsa da hemen hemen her şiirinde Veysel bu durumu şöyle anlatır:

İki gözüm görmez benim

Kimse halım sormaz benim

Beş gün evde durmaz benim

Gurbet elde köyüm benim (Alptekin 2004: 174).

Ters giden talihinin yüzünden kötü durumda olan Veysel'e göre çile her daim ona arkadaş olmuştur. Aşağıdaki dördlükte yer alan "tutup bağladılar yedi yaşımda" dizesinde Veysel, çiçek hastalığının gelip de sağ gözünü kör ettiği sürece telmih yapmıştır.

Talih, çile, kader sözü bir etmiş

Her nereye gitsem gezer peşimde

Kale mi fethetmiş ne şikâr etmiş

Tutup bağladılar yedi yaşımda (Alptekin 2004: 190).

Yine benzer bir söyleyiş de aşağıdaki dördlüklerde yer almaktadır.

Genç yaşımda felek vurdu başıma

Aldırdım elimden iki gözümü

Yeni değmiş idim yedi yaşıma

Kaybettim baharımı yazımı (Alptekin 2004: 201).

Aşağıdaki dördlükte ise kendi kendine kızan Veysel, yine gözlerinin görmediğini dile getirir.

Veysel neden aklın ermez

Uzun kısa dilin durmaz
 Eller tutmaz gözler görmez
 Bu acaip sır da senin (Alptekin 2004: 179-180).

“Gezerken aklımın evine vardım” isimli şiirde Veysel maddi bir hastalıktan ziyade psikolojik rahatsızlığı dile getiren güzel bir örtmece yapmıştır. Veysel, aklını kaybetmenin, idrak edememenin genel şablonunu aşağıdaki dörtlükte “akıl gitmiş fikir evde yoğidi” ifadesiyle dile getirir.

Gezerken aklımın evine vardım
Akıl gitmiş fikir evde yoğidi
 Üslubum takındım usula sordum
 Akılın evinde hırt hış çoğidi (Alptekin 2004: 204).

Sonuç

Toplumsal yaşamda insanların karşısındaki kişiyi rencide etmemek amacıyla kullanmadığı kelimelerin yerine kullandığı daha güzel ve zarif ifadeler vardır. Bu kelime ve kavramların dilde yer alan değişikliğine örtmece adı verilmektedir. Örtmece, insan zihninde, kelime bazında kötü anlama gelen kavram ve durumların biraz daha yumuşatılarak, ima edilerek söylenme şeklidir. Örtmecelerin ortaya çıkışı genel olarak tabularla ilişkilendirilmiştir. Ayıp sayılan, korkulan varlık ve hastalık isimlerinden oluşan bu tabulara ek olarak insan organları, cinsellik, kadınların özel halleri ve tuvalet terimleri gibi kavramlar da bulunmaktadır. Bu konuların yanında cinsellikle ilgili birçok terim de tabuların maddeleri arasında geçmektedir. Cinsellikle ilgili kelime ve ifadelerin toplumda bireyler arasında kullanılması yüzlerin kızarmasına neden olabilmektedir. Ahlaki normların ve nezaket kurallarının zorlanması ile ortaya çıkan bu ifadeler tabu olmaları ile söylenmekten kaçınılmıştır. Örtmece sözler büyük oranda tabuya bağlı olarak ortaya çıkarlar. Hemen hemen bütün kültürlerde cinsellik, ölüm, belirli hastalıklar, yasak ilişkiler, boşaltım ve zihinsel rahatsızlıklar ve bunlarla ilgili sözcükler tabu olarak görülmektedir

Bu kelimelerin farklı ifadelerle izole edilmesi yani örtmece ile kapatılması bireylerin toplumdaki dışlanmalarını engellemektedir. Böylelikle kişi hem meramını anlatıp hem de toplum içerisinde kalmayı sağlamaktadır.

Kesin tabu olan cinsellikle ve ölümle ilgili güzel adlandırmaların çok olması, bunların sıkça değiştiklerini ve insanların bilinenlerden farklı yeni örtmece sözler oluşturduklarını gösterir. Bu özelliklerine Demirci de, “Türkçe *sakat* kelimesi yerine örtmeceli kullanım olan *özürlü* kelimesi zamanla *sakat* kelimesinden daha aşağılayıcı kullanım kazanmıştır. Bunun yerine yeni bir örtmece olan *engelli* kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.” (Demirci 2008: 33) gibi örnek sözcüklerle dikkat çekmektedir.

Kültürün savunucusu olan şairler de yaşadığı toplumu bir ayna gibi yansıtmaktadır. Toplumda gördüğü kültürel unsurlar, inanç değerleri gibi birçok konuyu şiirlerine aktarmışlardır. Şiirlerinde örtmece ifadelerini tespit ettiğimiz Âşık Veysel’de ağırlıklı olarak ölüm, Tanrı, Peygamber ve cinsellikle ilgili kelimelerden oluşturulmuş örtmece ifadeler olduğu görülmüştür. Ölüm konusunda “menzil, beni ister sadık yârim, geldi ecel, erdi zeval,

yattığı yer nur olsun, gidenler gelmez, giderim, bir yol var ki giden gelmez, can kafeste durmaz uçar, can bedenden ayrılacak, benim sadık yârim kara topraktır, toprakla birleşir cismim, konargöçerler, harekete kimse mani olamaz” gibi birçok örtmece unsurunu kullanırken şehitleri de unutmuyarak onları da “vatan uğruna can verenler, kurbanlık” kelimeleri ile ya d eder. Dinle ilgili başlıkta da Allah ismi karşılığında “Mevla, Canan, Tanrı, Yaradan, Hak, Hakiki yâr, Rabbül Alemin, Mimar, sen” kelimelerini; Hz. Peygamber için Resulü Ekrem; kutsal kitaplar olan Kur’an, İncil, Zebur ve Tevrat için de dört kitap ifadesini kullanır. Son başlık olan cinsellik ile ilgili örtmecelerde de “bel, cilve, gerdan, döş, koynundaki turunç mudur nar mıdır, dünür olsam dullara, yar ile buluşsak, leb, dudu diller” gibi kelime ve kelime grupları yer almaktadır.

Sonuç olarak yukarıda anlattığımız söz varlıklarımızdan örtmeceler, insanları hastalık, kötü varlıklar ve nahoş durumlardan kurtaran önemli dil kalıplarıdır. Bir dil için zenginlik göstergesi olan örtmece sözlerin Âşık Veysel’in şiirlerinde de sıkça görünmesi Veysel’in dili çok iyi kullanıldığını göstermektedir. Günlük hayatta sıkça kullandığımız bu kalıp ifadeler kültürü yansıtan şairlerde de görülmesi bu kişilerin toplumu çok iyi gözlemlediklerini göstermektedir. Bu bağlamda Veysel, bulunduğu döneme olduğu kadar bıraktığı şiirlerle de dönemimize de ışık saçmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADİYAMAN Halil, “Sezai Karakoç Şiirlerinde Güzel Adlandırmalar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 15/1 Yaz-Summer (2015), s. 95-104.
- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- ALPTEKİN Ali Berat, **Âşık Veysel Türküz Türkü Çağırırız**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ARIK Durmuş, “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği”, **Dini Araştırmalar**, Cilt: 13, Sayı: 36 (2010), s. 1-20.
- ARSLAN EROL, Hülya. “Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Sayı:2 (2002), s. 35-56.
- ASLAN Namık. “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine” **Milli Folklor**, Sayı 64 (2004), s. 37-43.
- BEYDİLİ Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Yay. Ankara 2004.
- BİLGİNER Hayriye, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırmalar”, **Türk Dili**, Sayı 598 (2001), s. 441-445.
- ÇAĞBAYIR Yaşar, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Yay. İstanbul 2007.
- DEMİRCİ Kerim, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, **Milli Folklor**, Yıl 20, Sayı 77 (2008), s. 21-34.
- FREUD Sigmund, **Totem ve Tabu**, Çev.: Niyazi Berkes, Çağdaş Matbacılık, İstanbul 1998.
- FROMKIN Victoria, RODMAN Robert. **An Introduction to Language**, Harcourt Brace College Publishers 1993.
- GÜNGÖR Ahmet, “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29 (2006)., s. 69-93.
- HOWARD Philip, **The State of the Language**, New York: Oxford University Press 1985.

- KARABULUT Ferhat, OSPANOVA Gülmira. “Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi”, **Teke Dergisi** 2/2 (2013), s. 122-146.
- KARÇIAĞA Servet, “Dede Korkut Kitabı’nda Örtmece Sözler Üzerine Bir İnceleme”, **International Journal Of Language Academy**, Volume 4.71 Spring (2016), s. 303-314.
- KİLLİ Gülsüm, “Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3 (2006), Sayı 3, s. 50-65.
- KOÇYİĞİT Talat, **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Hüner Yayınevi, Konya 2006.
- OĞUZCAN Ümit Yaşar, **Uzun İnce Bir Yolda Âşık Veysel Hayatı-Şiirleri ve Hakkında Yazılanlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.
- ORKUN H. Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994
- OSPAANOVA Gülmira, “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerinde Örtmece”, **Bilig**, Sayı: 75 (2015) Güz, s. 177-192.
- Oxford İngilizce-Türkçe Sözlük, II. Cilt, Sabah Yayınları, 1990, s. 572
- ÖZYILDIRIM Işıl İnce, “Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine Bir Araştırma”, **Dil Dergisi**, Aralık (1996), s. 15-21.
- SAĞOL YÜKSEKKAYA Gülden “Türklerde Ölümün Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle”. **Uçmağa Varmak Kitabı**, s. 3-40, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- SEZGİN Ahmet, YALÇIN Cengiz, **Türk Edebiyatında Ölüm Şiirleri Antolojisi**, Ünlem Yayınları, İstanbul 1993.
- SÖYLEMEZ Ümit (1993). **Euphemism, as a Reflection of Culture on Language (Örtmece: Kültürün Dil Üzerindeki Yansıması)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TÖRENEK Mehmet. “Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm”, **Erzurum A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 28 (2005), s. 129-143.
- Türkçe Sözlük**, Haz. Haluk Akalın vd., TDK Yayınları Ankara 2011.
- TÜRKMEN Seyfullah. “Türkçedeki Örtmece Sözler”, **Karadeniz Araştırmaları**, cilt: 6, Sayı 23 (2009), s. 131-140.
- ÜSTÜNER Ahat, “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, **Turkish Studies**, Volume 4/8 Fall (2009), s. 166-176.